
ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՆՁԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԴՐՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԻ ԷՌՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԼԻԼԻԹ ՂԱԶԱՆՉՅԱՆ

Տվյալ գիտական հոդվածում հեղինակը հանգամանորեն դիտարկում է անձի իրավական դրության սոցիալական երաշխիքների էությունը, բովանդակությունն ու առանձնահատկությունները: Կատարված ուսումնասիրությունները վկայում են, որ անձի իրավական դրության սոցիալական, քաղաքական, հոգևոր-մշակութային երաշխիքներն ապահովում են անձի իրավական դրության իրացումը ժողովրդավարական իրավական պետությունում:

Բանալի բաներ – անձի իրավական դրություն, երաշխիքներ, շահեր, անձի իրավունքներ և պարտականություններ, պետություն, ժողովրդավարություն:

Իրավական դրության իրական երաշխավորումն ապահովում է անձի իրավունքների, օրինական շահերի իրականացման բարձր մակարդակը, իրավաբանական պարտականությունների իրականացումն ու վերջիններիս իրավական պահպանության և պաշտպանության բարձր աստիճանը:

Իրավաբանական գրականության մեջ իրավական դրության, անձի իրավունքների, ազատությունների, օրինական շահերի և պարտականությունների հիմնական երաշխիքներ ասելով հասկանում ենք այն ընդհանուր պայմաններն ու հատուկ (իրավաբանական) միջոցները, որոնք փաստացի հնարավորություն են ընձեռում օգտվելու հիմնական իրավունքներից, բավարարելու շահերը և հուսալիորեն պաշտպանելու դրանք¹:

Վերևում շարադրված սահմանումից ակնհայտ է, որ անձի իրավական դրության երաշխիքները հիմնականում դասակարգվում են երկու մեծ խմբերի՝ 1) ընդհանուր (կամ ընդհանուր սոցիալական) պայմանների և 2) հատուկ (իրավաբանական) միջոցների²: Երաշխիքների ամբողջ համակարգից առաջին

¹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական իրավունք, պատ. խմբ.՝ Այվազյան Լ.Ա., Երևան, 2008, էջ 315, 316:

² Տե՛ս **Денисов А.И.** Советское государственное право. Москва, 1970, стр. 323-324.

հերթին անհրաժեշտ է առանձնացնել *ընդհանուր սոցիալական պայմանները*, որոնք դրական ազդեցություն ունեն անձի իրավունքների, ազատությունների և պարտականությունների իրացման, պահպանության և պաշտպանության վրա:

Իրավաբանական գրականության մեջ կարելի է հանդիպել ընդհանուր սոցիալական պայմանների (երաշխիքների)՝ որպես նյութական երաշխիքների բնութագրմանը: Որոշ դեպքերում նյութական երաշխիքներ ասելով հասկանում են միայն տնտեսական պայմանները՝ որպես անձի իրավական դրության երաշխիքների առանձին տեսակ: Հատկանշական է, որ իրավաբանական գրականության մեջ ընդհանուր սոցիալական երաշխիքներն ավանդաբար դասակարգվում են տնտեսական, քաղաքական ու գաղափարախոսական (կամ հոգևոր) երաշխիքների: Կարծում ենք՝ որպես ինքնուրույն խումբ պետք է առանձնացնել սոցիալական երաշխիքներ: Ընդ որում, հեղինակներից ոմանք սոցիալական երաշխիքները դասում են տնտեսական երաշխիքների թվում, իսկ մյուսները՝ քաղաքական կամ գաղափարախոսական երաշխիքների թվում:

Ընդհանուր սոցիալական երաշխիքները ստեղծում են հիմնարար պայմաններ, որոնք կանխորոշում են մարդու և քաղաքացու իրական (ռեալ) բոլոր իրավունքները, ազատությունները, պարտականություններն ու օրինական շահերը և առաջացնում դրանք իրացնելու շահագրգռվածություն: Այնուամենայնիվ, ընդհանուր սոցիալական պայմանները (երաշխիքները) միշտ չէ, որ կարող են ինքնուրույն ապահովել անձի իրավունքների և ազատությունների լիարժեք իրացումը, առավել ևս՝ պաշտպանել դրանց նկատմամբ իրականացվող ոտնձգություններից: Հեյրևաբար, *անձի իրավունքների, ազատությունների և պարտականությունների լիարժեք իրացման համար անհրաժեշտ են իրավաբանական հատուկ երաշխիքներ, այսինքն՝ միասնական իրավական ձև ունեցող միջոցներ, որոնց նպատակն է՝ անմիջականորեն ապահովել իրավունքների, ազատությունների, պարտականությունների և օրինական շահերի իրավաչափ կիրառումը, դրանց իրական պահպանությունն ու պաշտպանությունը, ինչպես նաև ստանալ և օգտվել դրանց հիմքում ընկած բարիքներից:*

Ուշագրավ են անձի իրավական դրության իրավաբանական երաշխիքների տեսակները: Հարկ է նշել, որ ժողովրդավարական, իրավական պետության մեջ գոյություն ունի արդյունավետ միջոցների համակարգը, որն ուղղված է ինչպես անձի իրավունքների, ազատությունների և պարտականությունների անմիջական իրականացմանն ու դրանց հիմքում ընկած բարիքներից օգտվելուն, այնպես էլ իրավախախտումներից դրանց պաշտպանությանը (պահպանմանը): Այսպես, օրենսդրորեն հստակ տարբերակվում են քաղա-

քացիների իրավունքների և պարտականությունների իրացումը (իրականացումը) և դրանց պահպանությունը (պաշտպանությունը):

Անձի իրավունքների և պարտականությունների իրացման և այդ իրավունքների ու պարտականությունների պահպանության (պաշտպանության) տարանջատումը հիմք է հատուկ իրավաբանական երաշխիքների տեսակների մշակման համար³: Համամիտ ենք Վ.Ն. Սկոբելկինի և Ն.Վ. Վիտորուկի այն կարծիքի հետ, որ երաշխիքների վերաբերյալ այդպիսի մոտեցումն անհիմն է, և անհրաժեշտ է ուշադրությունը սևեռել անձի իրավունքների, *ազատությունների և պարտականությունների իրացման իրավաբանական երաշխիքների վրա (ընդգծումը մերն է՝ Լ.Ղ.)*⁴: Հետևաբար, անձի իրավունքների և պարտականությունների իրացումը (իրականացումը), ինչպես արդեն նշել ենք, ընդգրկում է դրանց իրականացման ընթացքում ծագող խոչընդոտների վերացումը, ոտնձգություններից դրանց պաշտպանությունն ու արդեն իսկ խախտված իրավունքների և պարտականությունների վերականգնման գործընթացը: Այնուամենայնիվ, տվյալ հայեցակարգը չի ժխտում իրավունքների և պարտականությունների պաշտպանության ինքնուրույն գործունեության առկայությունը՝ ի տարբերություն հատուկ գործունեության, որն ուղղված է որոշակի իրավունքների և պարտականությունների անմիջական իրականացմանը: Հետևաբար, Վ. Ն. Սկոբելկինը տարանջատում է իրավաբանական երաշխիքները, որոնք ապահովում են անձի ներգրավվածությունն աշխատանքային իրավահարաբերություններում, դրանցում իրավունքների և պարտականությունների իրականացումն իրավաբանական երաշխիքներից որոնց միջոցով վերականգնվում են այդ իրավահարաբերություններում խախտված իրավունքները: Իհարկե, եզրույթի բացահայտման տեսանկյունից, նշված երկու տեսակի իրավաբանական երաշխիքները կարելի է միավորել ընդհանուր անվանման տակ՝ իրավունքների և պարտականությունների իրականացման երաշխիքներ (տվյալ դեպքում նկատի ունենալով ցանկացած իրավունքների և պարտականություն-

³ Տե՛ս **Патюлин В.А.** Государство и личность в СССР (правовые аспекты взаимоотношений). Москва, 1974, стр. 237-238; **Лысенков С.Л.** Гарантии прав и свобод личности в советском обществе: Автореф. дисс. ...канд. юрид. наук. Киев, 1976, стр. 18-19; **Тарасова В.А.** Охрана прав граждан в пенсионном обеспечении. Москва, 1978, стр. 29 - 36.

⁴ Տե՛ս **Скобелкин В.Н.** Юридические гарантии трудовых прав рабочих и служащих. Москва, 1969, стр. 31-33.

ների իրավաբանական երաշխիքները): Տվյալ տեսակետը չի ժխտում առանձին տեսակների իրավաբանական երաշխիքների առկայությունը: Դրանք են՝ 1) քաղաքացիների իրավունքների և պարտականությունների իրացման երաշխիքներ, 2) քաղաքացիների իրավունքների և պարտականությունների պաշտպանության երաշխիքներ:

Հարկ է նշել, որ իրավաբանական գրականության մեջ գոյություն ունեն անձի իրավունքների, ազատությունների և պարտականությունների երաշխիքների այլ դասակարգման եղանակներ: Այսպես, Ա.Ի. Դենիսովն ու Ֆ.Ի. Ռուդինսկին առանձնացնում են ընդհանուր և հատուկ երաշխիքներ⁵: Եվ իրոք, այդպիսի մոտեցումն արդարացված է, քանի որ յուրաքանչյուր իրավունք և պարտականություն օժտված է իր առարկայական հստակեցված երաշխիքների համակարգով, որն ընդգրկում է ինչպես ընդհանուր սոցիալական պայմանները (տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական գաղափարախոսական, հոգևոր և այլն), այնպես էլ դրանց իրացման և պահպանության (պաշտպանության) իրավաբանական միջոցները:

Պետության և իրավունքի տեսությունում իրավագետներից շատերը, հաշվի առնելով պետական իշխանության մարմինների, տեղական ինքնակառավարման մարմինների և հասարակական կազմակերպությունների կազմակերպչական գործունեության կարևորությունն անձի իրավունքների, ազատությունների, օրինական շահերի ու պարտականությունների պաշտպանության և իրացման գործընթացում, առաջարկում են դիտարկել վերոնշյալ մարմինների այդպիսի գործունեությունը երաշխիքների ինքնուրույն տեսակ: Ընդ որում, նրանում ընդգրկված է ընդհանուր (տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական) և հատուկ (իրավաբանական) երաշխիքների ողջ համակարգը⁶:

Կարծում ենք, այդպիսի մոտեցումը վերոնշյալ մարմինների կազմակերպչական գործունեության նկատմամբ արդարացված չէ, քանի որ այն նսեմացնում է դրանց իրական դերը երաշխիքների ապահովման ողջ համակարգի

⁵ Տե՛ս **Денисов А.И.** Советское государственное право. Москва, 1947, стр. 322; **Рудинский Ф.М.** Личность и социалистическая законность. Уч. пособ. Волгоград, 1976, стр. 52.

⁶ Տե՛ս **Иванов А.П.** Гарантии конституционных прав и обязанностей советских граждан // Ученые записки Саратовского юридического института. Выпуск XVII, 1968, стр. 116 -118; **Патюлин В.А., Семенов П.Г.** Свобода личности в СССР и ее гарантии // Советское государство и право, 1961, № 8, стр. 22; **Хоменок Ф.А.** Политические свободы граждан СССР: Автореф. дисс. ...канд. юрид. наук. Ленинград, 1965, стр. 9-10.

նկատմամբ: Խնդիրն այն է, որ հաճախ ընդհանուր բարենպաստ պայմանների (տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական) առկայության դեպքում լիովին մշակված չէ անձի իրավունքների, ազատությունների և պարտականությունների իրականացման իրավաբանական երաշխիքների համակարգը: Հետևաբար, պետք է դիտարկել ոչ միայն իրավունքների, ազատությունների և պարտականությունների իրականացումը, այլև իրավաբանական երաշխիքների իրականացումը: Իհարկե, կազմակերպչական գործունեությունը կարելի է դիտարկել որպես անձի իրավունքների, ազատությունների և պարտականությունների իրականացման երաշխիք: Սակայն, այն իր էությամբ երաշխիքների հիմքն է և չի կարող դիտարկվել այլ երաշխիքների հետ նույն հարթությունում: Հետևաբար, հարկ ենք համարում ներկայացնել անձի իրավական դրության ընդհանուր սոցիալական երաշխիքների տեսակները:

Ընդհանուր սոցիալական երաշխիքները սոցիալական, քաղաքական և հոգևոր երաշխիքներ են, որոնք վճռորոշ են անձի իրավաբանական իրավունքների, ազատությունների, օրինական շահերի և պարտականությունների ապահովման գործընթացում: Դրանք ընդհանուր հիմք են և անհրաժեշտ պայման անձի իրավական դրության հիմնավորվածության, ինչպես նաև արդյունավետ իրացման համար:

1) **Տնտեսական երաշխիքները** ներառում են շուկայական հարաբերությունները, հասարակության նյութական և մշակութային բարիքների անդադար աճը և այլ տնտեսական գործոններ: Վերջիններս ստեղծում են օբյեկտիվ պայմաններ, որոնց դեպքում անձը ստանում է իրավունքների, ազատությունների և օրինական շահերի իրականացման համար նյութական հնարավորությունների լայն շրջանակ: Անձի իրավունքների, ազատությունների և պարտականությունների իրականացման տնտեսական երաշխիքների դասին է պատկանում նաև պետության կողմից արտադրական-տեխնիկական ներուժի աճի, աշխատանքի արտադրողականության, միասնական տնտեսական տարածքի, ապրանքների անարգել տեղաշարժի, բարեխիղճ մրցակցության, մասնավոր սեփականության ճանաչումը: Կատարված ուսումնասիրությունները վկայում են, որ հետխորհրդային շատ երկրներում արդի տնտեսության զարգացումն ընթանում է ահռելի թերություններով՝ առանց ազգային, սեփական արդյունաբերության և գյուղատնտեսական արտադրության զարգացման, առանց փոքր և միջին բիզնեսի զարգացման: **Հարկ է նշել, որ տնտեսական երաշխիքներն որոշիչ են ոչ միայն անձի իրավունքների և ազատությունների, այլև ընդհանուր երաշխիքների այլ տեսակների նկատմամբ:**

2) Անձի իրավունքների, ազատությունների և պարտականությունների **սոցիալական երաշխիքները** ընդգրկում են աշխատանքի և կապիտալի, առողջապահության, սոցիալական ապահովության, ամուսնության և ընտանիքի, ծնելիության և մահացության հարաբերությունները: Դրանց զարգացումը միտված է յուրաքանչյուր անձի համար կյանքի արժանապատիվ կենսամակարդակի ապահովմանը: Ակնհայտ է, որ ԽՍՀՄ փլուզումից հետո շուկայական անցումային պայմաններում գտնվող պետություններում նվազել էր նախկինում առկա մարդու կայուն իրավունքների, ազատությունների օրինական շահերի և պարտականությունների սոցիալական երաշխիքների իրականացումը, ինչի մասին վկայում էին ծանր սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական իրավիճակը, աղքատության բարձր մակարդակը, գործազրկությունը և այլ գործոններ: Եվ այդ իրավիճակը հաղթահարելու համար պետությունը պետք է մշակեր հատուկ ծրագրեր՝ ուղղված սոցիալական ոլորտի զարգացմանը, սոցիալական երաշխիքների իրականացմանը:

Իրավունքների, ազատությունների և պարտականությունների սոցիալական երաշխիքները հիմնված են տվյալ պետությունում առկա սոցիալական շերտերի, կյանքի բոլոր ոլորտներում անձ-կոլեկտիվ-հասարակություն փոխհարաբերության, շահերի միասնության, սոցիալական համերաշխության և համագործակցության վրա: Ինչպես իրավացիորեն նշում է Ն.Վ. Վիտրուկը, սոցիալական երաշխիքների տվյալ տեսակների զարգացումը պետք է ուղղված լինի գործատուների սոցիալական եսասիրության, ազգայնականության, ծայրահեղականության դեմ⁷: Հետևաբար, հեղինակն առաջարկում է վերադառնալ ընդհանրականացման գաղափարի վերականգնմանն ու զարգացմանը, ինչպես նաև երկրի տնտեսության, քաղաքականության, բիզնեսի, մշակույթի ոլորտներում բարոյական սկզբունքների հաստատմանը:

3) Անձի իրավունքների, ազատությունների և պարտականությունների **քաղաքական երաշխիքներն** ընդգրկում են ժողովրդավարությունը, վերջինիս ձևերի և ինստիտուտների զարգացումը, որոնք ապահովում են իրական ժողովրդաիշխանությունը, հասարակության քաղաքական համակարգը՝ որպես քաղաքացիական հասարակության արդյունավետ գործունեության ձև, քաղաքական բազմակարծությունը, անձի ակտիվ գործունեությունը պետության հա-

⁷ См. Витрук Н.В. Общая теория правового положения личности. Москва, 2009, стр. 144-146:

սարակական և քաղաքական կյանքում: Այս համատեքստում հատուկ նշանակություն ունեն պետության կողմից սահմանադրության մեջ որպես բարձրագույն արժեք ամրագրված տարածքային ամբողջականության, սահմանների անձեռնմխելիության, մարդու հիմնական իրավունքների և ազատությունների ճանաչման սկզբունքները:

Ակնհայտ է, որ իշխանության տարանջատումն օրենսդիր, գործադիր և դատական ճյուղերի, իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի իրացումը, թափանցիկ ընտրությունների կազմակերպումը, բազմակուսակցությունը և այլ ժողովրդավարական գործոններ կոչված են ապահովելու անձի իրավունքների, ազատությունների, օրինական շահերի և պարտականությունների իրական իրացումը: Հետևաբար, անձի իրավական դրության երաշխավոր է ուժեղ, կայուն և զարգացած պետությունը, որն ճանաչում է անձի իրավունքների գերակայությունը, ապահովում է հասարակության մեջ քաղաքական կայունությունը, և որը կարող է արդյունավետ պաշտպանել ժողովրդավարությունը՝ կյանքի կոչելով պաշտոնապես ընդունված իրավական ակտերը բոլոր օրինական միջոցներով: Միևնույն ժամանակ անձի ազատության համար հավասարապես վտանգավոր են ինչպես բացարձակ իշխանությունը, այնպես էլ դրա բացակայությունը, երկրում տիրող քաոսը: Հետևաբար, իշխանության տարանջատումն ընդգրկում է ոչ միայն պետության յուրաքանչյուր ճյուղի ինքնուրույն գործելու հնարավորություն, այլև դրանց համատեղ և համալիր գործունեությունը՝ ուղղված վերջիններիս ընդհանուր պարտականությանը՝ անձի իրավունքների, ազատությունների և օրինական շահերի և այլ սահմանադրական կարգի հիմունքների պաշտպանությանը: Իրական ժողովրդավարական պետությունում կայուն քաղաքական գործընթացներն անձի մեջ ստեղծում են վստահություն իր իրավունքների, ազատությունների և օրինական շահերի իրականացման, պետության կողմից պաշտպանվածության նկատմամբ: Ավելին, անձը վստահ է, որ իր իրավունքների խախտման դեպքում դրանք կվերականգնվեն, իսկ մեղավորները կպատժվեն օրենքով սահմանված կարգով: Ժողովրդավարության կայուն զարգացումը, պետության և հասարակության կատարելագործումը, քաղաքացիների ներգրավվածությունը պետության կառավարմանը, հասարակական կազմակերպությունների ակտիվության բարձրացումը, քաղաքացիական հասարակության ամրապնդումը, հրապարակայնությունը հստակեցնում են անձի իրավունքների, ազատությունների և օրինական շահերի երաշխիքների իրացումը, նպաստում են անձի իրա-

կան իրավունքների և ազատությունների համադրմանը հասարակության հանդեպ անձի պարտականություններին:

4) Անձի իրավունքների իրականացման և պարտականությունների կատարման **հոգևոր-գաղափարախոսական երաշխիքներն** ընդգրկում են հասարակության բարոյահոգեբանական մթնոլորտը, հասարակության անդամների կրթվածության աստիճանը, նրանց ստեղծագործական ներուժը: Համամիտ ենք իրավագետների այն կարծիքի հետ, որ հասարակության մեջ կրթվածության, իրավագիտակցության բարձր մակարդակը, քաղաքացիական հասարակության հասունությունը նախապայման են մարդու իրավունքների և ազատությունների լիարժեք իրացման, երաշխավորման և պաշտպանության համար⁸: Այսպես, ՀՀ սահմանադրությունն արգելում է հիմնական իրավունքների և ազատությունների օգտագործումը՝ սահմանադրական կարգը բռնի տապալելու, ազգային, ռասայական, կրոնական ատելություն բորբոքելու, բռնություն կամ պատերազմ քարոզելու նպատակով⁹:

Իրավական մշակույթի բարձր մակարդակը նախապայման է իրավունքների, ազատությունների, օրինական շահերի և պարտականությունների գիտակցված իրականացման, հասարակության յուրաքանչյուր անդամի կողմից իրավական ռոմանտիզմի և իրավական նիհիլիզմի հաղթահարման համար: Այդպիսի իրավական դաստիարակության վերջնական նպատակն է հասարակության յուրաքանչյուր անդամի մեջ ձևավորել հարգանք իրավունքի և օրենքի՝ որպես ներքին համոզմունքի և անվերապահ վարքագծի նկատմամբ:

Մարդկանց կողմից իրենց իրավունքների, ազատությունների և պարտականությունների գիտակցումը, իմացությունն ու դրանց պաշտպանության միջոցներին տիրապետելն այդ իրավունքների և ազատությունների արդյունավետ իրացման անքակտելի պայմաններն են:

Կատարված ուսումնասիրությունները վկայում են, որ տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական և հոգևոր երաշխիքներն ապահովում են անձի

⁸ Մանրամասն տե՛ս **Երիցյան Ա.Հ.**, Մարդու իրավունքների և դրանց պաշտպանության հիմնախնդիրները գլոբալիզացիայի դարաշրջանում, Երևան, 2007: **Витрук Н.В.** Общая теория правового положения личности; **Huymens, J.** Post-cold war implosion and globalisation: liberalism running past itself // *Millennium: Journal of International Studies*, 24:3, 1995.

⁹ ՀՀ Սահմանադրություն (փոփոխ.06.12.2015 թ.) հոդվ. 77 <http://www.president.am/hy/constitution-2015/20.03.2017/>:

իրավական դրության ռեալությունը (իրական լինելը) ժողովրդավարական հասարակությունում և պետությունում: Ավելին, դրանք նպաստում են յուրաքանչյուր անձի իրավունքների, ազատությունների, օրինական շահերի և պարտականությունների իրականացմանը:

СУЩНОСТЬ ОБЩИХ СОЦИАЛЬНЫХ ГАРАНТИЙ ПРАВОВОГО ПОЛОЖЕНИЯ ЛИЧНОСТИ

ЛИЛИТ КАЗАНЧЯН

В данной научной статье автор обстоятельно рассматривает сущность, содержание и особенности социальных гарантий правового положения личности. Проведенные исследования указывают, что социальные, политические, духовно-культурные гарантии правового положения личности обеспечивают реализацию правового положения личности в демократическом, правовом государстве.

Ключевые слова – правовое положение личности, гарантии, интересы, права и обязанности личности, государство, демократия.

THE ESSENCE OF THE GENERAL SOCIAL GARANTEES OF AN INDIVIDUAL'S LEGAL STATUS

LILIT GHAZANCHIAN

In this scientific article the author thoroughly examines the essence, content and features of social guarantees of the legal status of an individual. The investigations indicate that social, political, spiritual and cultural guarantees of the legal status of a person ensure the realization of the legal status of any person in a democratic legal state.

Key words – the legal status of an individual, guarantees, interests, human rights and obligations of an individual, the state, democracy.